

Titza' Tuq

Nqo'anq'in Oqtxi'

Tuj Qamaq' Ba'aj

Titza' Tuq

Nqo'anq'in Oqtxi'

Tuj Qamaq' Ba'aj

Ky'ilaj Tpakk'alil Tzibame' Tzan

Francisco López

Agusto Pérez

Pioquinto Pérez

Lorenzo Trigueros

"Tzajel Aq'uma' Tuj Qyol"

Libros Maya-Tektiteko
Instituto Lingüístico de Verano
Segunda Edición, 1997

Título: *Titza' Tuq Ngó'onq'In Oqtxi' Tuq Qamaq' Ba'baj*

Título en Castellano: *Nuestra Vida En Tiempos Antiguos En Nuestro Pueblo de Tectitán*

Título Original: *Jun Cypacbalíi Titza' Tuq Kobajmodin Ojtxi'*

Línea colección de historias, escritas por autores mayahablantes del idioma Maya-Tektiteko,
sobre como era la vida de la gente de Tectitán, Huehuetenango, Guatemala.

Ilustraciones por las artistas Beth Rupprecht y Donna Newsom

Texto y arte © 1997. Instituto Lingüístico de Verano.

Los derechos de autor le corresponde al Instituto Lingüístico de Verano.

Información Sobre La Casa Editorial:

El Instituto Lingüístico de Verano (ILV) es una institución internacional,
no gubernamental y no lucrativa, cuyos miembros son voluntarios.
Desde 1934, el ILV se ha dedicado a proyectos de capacitación,
alfabetización, investigación lingüística, traducción, publicación,
ayuda médica y de desarrollo comunitario, para el bienestar
de poblaciones autóctonas en más que 1000 comunidades lingüísticas
de 50 países del mundo.

*Se espera que la publicación
del presente libro anime a la gente
de la comunidad lingüística
maya-tektiteka a seguir adelante en la
alfabetización, disfrutando el valor
y la belleza de su idioma.*

Primera edición: 1987. • Segunda edición: 100 ejemplares, 1997.

Jun Tumelil Te U'j

Txaq

Titza' Tuq Qoliman Oqtxi'	1
Tidi' Nkyk'ulu' Kye Xjal Oqtxi' Cha'oj Tkanon Xjanq'ij	2
Titza' Tuq Kye Ning'ij Oqtxi'	4
Titza' Ob'antik Te B'ey Galan Xkonoli'	5
Kykostumbr Kye Xjal Oqtxi' Ti'j Kykojoj	7
Titza' Nkyejatx'on Oqtxi'	8
Aj Kyna'oj Qxjalil Jun Nim Wa'ij Tzani Oqtxi'	10
Titza' Tuq Nky'ik Qi'j Oqtxi' Oj Qxik Aq'unon Max Tixmu'jil	13
Jun Tpakb'alil Ti'j Kypoter Kye Xjal Aj Tuj Amaq'	15
Jun Potrer Oqtxi' Tuj Amaq'	18
Jun Potrer Oqtxi' Ky'ixte'	19
Titza' Oqet Sipa' Te Tx'o'tx' Twininjab'	22
Kyq'anaq A'e' Qxjalil Xuj Oqtxi'	29
Kyq'anaq A'e' Qxjalil Ich'an Oqtxi'	31
Aj Toklen Kypantalon A'e' Qxjalil	33
Titza' Nkyexmoxon Tuq Kye Xjal Oqtxi'	34
Jun Tpakb'alil Ti'j Jun Xjal Oqtxi' Aj B'a'aj	38
Titza' Tuq Kykostumbr Kye Xjal Oqtxi'	40
Aj K'on Tuq N'el Kyniky' A'e' Qxjalil Te Tpakb'alil Ti'j Jesukrist	50

Titza' Tuq Qoliman Oqtxi'

Tzan Lorenzo Trigueros

Bwen, ntzani te jun tpakb'alil titza' kyeliman kye xjal oqtxi' tuj aq'b'i 1965.

Bwen, kye xjal oqtxi' junjun tuq kyetz nkyelman tuq ikxjani: «Tza'n tat» kyekyi. Per tb'eya' nqetz kyin kyetz kypas b'ix nkyexik mok'let limal te xjal. B'ix ate'tzun junjunku nkyelman tuq ikxjani: «Taat» kyekyi. Per ya kye tij xjal aj Taqna' n'aq tuq ktzaq'b'e' ikxjani: «Le'nteq'a om» kyekyi ikxjani. Yaji te tij k'onti'l nxik mok'let b'ix k'onti'l nqetz tin tetz tpas tzan tpaj a tetz n'ok lima'.

Ntons ax kye b'i'xh, nkye'ok lima' ikxjani: «Tza'n nan» kyekyi kye xjal oj tok kylima' jun b'i'xh. Per ate' junjunku kyelman tuq ikxjani: «Naan» kyekyi ikxjani. B'ix nkyexik mok'let twitz te b'i'xh b'ix nqetz kyin tuq kypas oj tok kylima' te b'i'xh.

Ntons kye xjal ajna'l, ikxjani kyetz nkyelman: «Bwenos diy tat» kyekyi ikxjani tuj aq'b'i 1975. B'ix ax kye b'i'xh, oj kyok lima' tzan junky xjal: «Bwenos diy nan» kyekyi kye xjal.

Ntons kye xjal nkyelman ikxjani tzan tpaj kxwaqlen tuj malaj b'ix tzan tel kyniky' te kyk'wa'al ti'j te kastiy kyi, tzan tpaj k'onti'l tuq nkyeyolin kastiy oqtxi'. Ntons astilji opon kynajsa' titza' kyelman kytat oqtxi'.

Bwen, ntzani te tpakb'alil kye xjal oqtxi' b'ix ax kye xjal ajna'l. Ale'x ntzani.

..

Tidi' Nkyk'ulu' Kye Xjal Oqtxi' Cha'oj Tkanon Xjanq'ij

Tzan Lorenzo Trigueros

Ntzani te jun tpakb'alil tidi' nkyk'ulu' kye xjal oqtxi' oj tpon tq'ijlal Xjanq'ij.

Bwen, kye xjal oj tpon tq'ijlal te Xjanq'ij, tuj q'ij miercoles nkyexik loq'ol kywe' pan tuj amaq'. B'ix ntzaj kyin jun chi'l kywe' pan tajlal ky'ilaj ketzal. Oqtxi' tzan waqaq ketzal qa jweb' ketzal b'eyx nnoj jun chi'l b'ix puro twi' jweb' sentabchaj te pan.

Ntons kye xjal tuj q'ij miercoles nqet kyk'ulu' jun titzb'alil xjal tuky'i ky'im b'ix n'ok ksi' tb'i Judas. Ntons kyetz qonik'an nkye'ex tuky'i te Judas kyjay xjal qanil tmin b'ix kywe' pan b'ix kyuk'a' xhb'a'j. Ntons oj stzaj si' te kywe' pan b'ix kykape b'ix kyutumin yaji nkye'okten b'ixon tuky'i te Judas. Ja'chq nkyeky'ik tuky'i te Judas.

Ntons tuj junky q'ij nkyejaw saqxikan tuky'i te Judas, tuj q'ij jueves mer sipb'il pan. Nkyesipan kywe' pan kyuky'i kye kyfamily b'ix nya'bx a'ox pan nxik kyin, ax nxik kyin xhb'a'j te kyuk'a' te kyji' ichan.

Yaji tuj q'ij viernes nkyexik tajsik anim txaqol kykandel b'ix swal kywe' pan kye anim b'ix tuky'i xhb'a'j te kyuk'a' te kymugen b'ix nkye'okten oq'el tajsik te anim. Per kye mas xjal nkyexkab'in b'ix nkye'uk'an xhb'a'j.

Ntons tuj q'ij sabado kye xjal nkye'okten tz'e'sal te Judas.

N'ok ksi' tq'aq'al tuky'i q'aq'. Ntons ikxji nmankun te Judas.

Bwen, kye xjal ajna'l k'onti'l nqet kyk'ulu' te Judas tzan tpaj te Judas k'onti'l oqet toksla' Jesukrist kyi b'ix te Judas a tetz oxik q'apon te Jesukrist tuj kyq'ab' kye aj ekansan tetz.

Bwen, kye xjal oqtxi' nqet tuq kyk'ulu' tzan tpaj k'onti'l kyeb'en qa galan otk'uluj te Judas. B'ix kye xjal oqtxi' nkyechalaj tuq cha'oij tkanon tq'ijlal te Xjanq'ij tzan tpaj kyetz kygan tuq uk'an xhb'a'j. Astilji nqet tuq kyk'ulu' te Judas tzan tetz oye' kyuk'a' xhb'a'j oj kky'ik tjay xjal tuky'i te Judas. Per ajna'l ya k'onti'l n'etz sipa' te xhb'a'j. Astilji ya k'onti'l nqet kyk'ulu' te Judas.

Bwen, ntzani te tpakb'alil te tq'ijlal te Xjanq'ij. Tzani nmankun. Ale'x ntzani.

...

Titza' Tuq Kye Ninq'ij Oqtxi'

Tzan Agusto Pérez

Kye xjal oqtxi' b'an kygan tuq puro te kofrad b'ix te músico. Qa at jun ninq'ij nkyechalaj ti'j, nkyechimon kyuky'il b'ix nkyexik tratil te marim tzan tok tjay te tajawil jun aq'b'il tuky'i jun q'ij. B'ix nqet kyloq'o' nim te xhb'a'j te kyuk'a' te kyuky'il b'ix nqet kyloq'o' jun karner te tb'el kywe' kye xjal.

Yaji oj qyupan nkyeb'ixan kye xjal tuky'i koxu'jel. Nkyechalaj ti'j. N'ok te marim b'ix n'el te Kwet, nkyetz'ajb'an kyq'ab' kye xjal ti'j te son, b'ix nkyesiky'in ti'j te marim tzan tpaj kye marimber dándole te son kyitza'.

A'ox ntzani te jun tpakb'alil titza' tuq te tb'aya' oj tky'ik jun ninq'ij.

....

Titza' Ob'antik Te B'ey Galan Xkonoli'

Tzan Agusto Pérez

Ntzani jun tpakb'alil ti'j te Xkonoli' oqtxi'. Te Xkonoli' oqtxi' nya'tx galan tuq tzan tpaj kye xjal b'an konti'l tuq nqet kyk'ulu' te kyb'ey galan. Puro tuj k'ul tuq nkyeb'et kye xjal, tzan tpaj k'onti'l tuq ab'l te njaw tiq'i' tk'u'j tzan tb'antik te b'ey.

¡Per kebaser! Jun q'ij jun tyemp, dech owok jun qxjalil te mulon. A tetz oqet b'isun tzan tqet kyk'ulu' te b'ey. Ikkxi ojaw kyiq'i' kyk'u'j kye xjal. Pixon te Pedro López aj tok ten te regidor, a tetz oqet b'isun tzan tqet kyaq'sa' te b'ey. Anke konti'l ob'antik titza' b'an tb'anil, per a tetz oqet aq'san te b'ey.

Ntons kye qxjalil oqtxi' nya'tx tuq b'an dyakwerd ate' tzan tb'antik te b'ey twitz ktx'o'otx'. B'an nkye'ilin tuq kye qxjalil tzan k'on tqet luku' te b'ey twitz ktx'o'otx', n'okb'aj kyjoyo' ti'chq tuq kybi kye xjal. Kyekyi tuq kye qxjalil ikkxi: «Per konti'l n'ox tuj ewi». ¡Cha gan te list a'ix! Konti'l n'echa'o' b'a'n te b'ey ikkxi: kyekyi tuq. «B'an kabay a'ix. Konti'l n'ox tuj ewi» kyekyi tuq kye qxjalil. «B'an mach a'ix. Konti'l n'ox tuj ewi» kyekyi tuq kye xjal.

¡Per kebaser! Ya ma tz'ok junky alkal, ikkxi ob'antik b'an galan te b'ey. Ikkxi kye xjal owox tuj kywi' tzan tb'antik te b'ey twitz te ktx'o'otx'. Ntons ikkxi e'okten kye qxjalil k'ulul te b'ey max tuj

amaq' b'ix oqet kyk'ulu' te puro xkumutx'i twitz ktx'o'otx' kye qxjalil maxxix tkyaqon kyin te b'ey tuj te luwar Tukaman ja' atqet te xnaq'tzb'il ajna'lni.

Ale'x ntzani nmankun te jun tpakb'alil ti'j kyb'ey kye qxjalil oqtxi'.

Kykostumbr Kye Xjal

Oqtxi' Ti'j Kykojoj

Tzan Agusto Pérez

Bwen, ajna'l oxe'l nq'uma' etetiz titza' tuq kykostumbr kye xjal oqtxi' ti'j kykojoj. Aj oqtxi' xjal at tuq nim kykostumbr. Oj tok kyawa' kykojoj n'etz kyixi' kab'e' almun kyijaj qatzun oxe almunji. Cha'oj stzyet tb'ay q'ij kyawen, kye ti'j ntzyet te pom kyitza' b'ix n'ok ktz'e'sa' naql ti'j kyijaj. B'ix cha'oj tokb'aj te kyijaj nkyechalaj ojetq tz'okb'aj te oxe almun kyijaj.

Yaji cha'oj tb'antik lajuj q'ij, nkyexik e'el te kjoj qa konti' tnajlen b'ix qa at pim tnajlen nqex kyawena' toq te kjoj.

Yaji cha'oj tb'antik oxe saman, nkye okten b'oqol ti'j te kjoj.

Yaji cha'oj telb'aj te tb'an ijj, yaji nkye'okten aboniyon tzan stzaj galan.

B'ix cha'oj tok te kykojoj a'wtz, at jun kykostumbr njaw kchi' kxhlan oj tel te kya utz. Nxik kyin te jun laq kalt b'ix nxik kyqo' twitz te txaq kjoj. B'ix kye xuj nkyechalaj ojetq kanon te kya'utz txaq kjoj. B'ix te b'i'xh nxik tq'uma' te tij: «Jawel win jun qchi' kxhlan» kyi. B'ix te tij nchalaj tzan tpaj at te kchi' kxhlan te tb'el kywe'. B'ix kontent nkyeten kye kyk'wa'al tzan tpaj at te kchi' te tb'el kywe'.

Ax tzani nmankun te tpakb'alil ti'j kymod kye xjal oqtxi'.

Titza' Nkyejatx'on Oqtxi'

Tzan Pioquinto Pérez

Ntzani juri tpakb'alil kyi'j kye xjal oqtxi' cha'oq kyjatx'on.

Ntons kye xjal oqtxi' cha'oq tok ktzyu' te kyjatx'en ntons tb'ay okyexe'l joyol te pom, cha n'el kyjoso' ti'j toq te tze'. B'ix nya'tx alchaqkyetz tze' te pom sinoke a'ox te aj tze' aj at tq'olil ti'j. Ntons owelal kyjoso' te txjolmixal te tze' tuky'ix te q'ol tzan tpaj a te k'ok'ji. Tuky'i jun xtx'anqa' tzu te chimb'il te pom tzajel kyin nim. qanq jun almun qa kab'e' almunji. Ntons cha'oq kyul kyjay, oqtel kybisu' alkyetz q'ij owokel ktzyu' te jatx'enj. Ntons cha'oq stzyet te jatx'enj, oqtel kymalo' te pom jun almun. Yaji okyeqtex pa'o' kye jos tuj te pom, kyjoyen ak' tuky'i kyjoyen kxhlan b'ix kandel b'ix o'x b'ix estorak. Ntons a te aq'unb'iliji.

Ntons oqtel kykawla' kye tij tuky'i te b'i'xh tzan kywa'let tuj kynoben. Ntons otzyetel tpom te tij, owelal tin te wuq jal tzan tqet te ky'i'x ntons oqtel te monton.

Ntons cha'oq tjawb'aj te kjoj, oqtel kyik'sla' jun ninq'ij. Tzajel te xhb'a'j b'ix siku'j b'ix kwet tuky'i te xhchib'jul.

Ntons owelal te mandad kyuky'i kye family b'ix kyuky'i kye besin tzan tok kchimo' kyib' wab'al te jal. Ntons kyepon kye xjal tx'emul toq kjoj te su'ch. Ntons kye xjal tb'el kywe' chib'j tuky'i kyuk'a' i'y tuky'i tb'aq' limaq kyenq'.

Ntons cha'oq tb'antik te su'ch b'ix kyaqil te twi' jay tzan stzyet

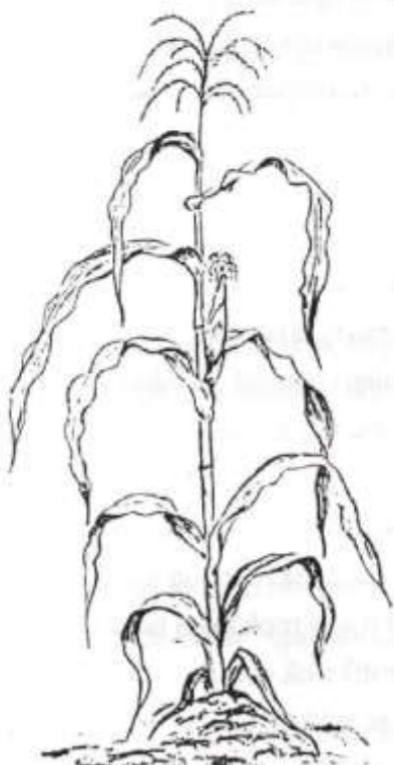
te jal tzan tqex tuj su'ch, ntions n'ok ktzyu' te monton. Yaji kyeqtel ktxaqo' te kandel tuky'i pom ti'j te su'ch. Yaji oqtel sipa' te jun litr xhb'a'j junjun kop te junjun xjal b'ix siku'y'. kyaqil parej kyuky'i kye xuj.

Yaji cha'oij tok ktzyu' te monton, tb'ay oxe'l sipa' jweb'chaq kyajal te junjun, parej kyuky'i xuj. Ntonsji okye'okelten ital te jal b'ix owelax te kwet, per nsutin tuj kywitz b'ix nkyequpin tuky'i ksiky'. Per k'onti'l ab'l jun tzan txik stzoqpi' tpa titb'il jal tuj te su'ch. Qa at jun ma xik stzoqpi' tpa tuj te su'ch, ojawetz tuky'i jun litr xhb'a'j te kyuk'a' tzan tpaj iks te kykostumbrji.

Ntons cha'oij tjawb'aj te jal kyaqil ntions owelax te junky kwet. Per ojetq kyebolin kye xjal kyaqil.

Ntons ojawel te ky'i'x ma xik te tij swal te ky'i'x ja' owel tin te wuq jal. Ntons okye'okelten wa'il, nkyewa'an, nkyexhb'a'jin, nkyesiky'in. Per qa nim te xhb'a'j wokelkix te q'oij.

Ntons ntzani te tpak'b'alil ti'j te kykostumbr kye xjal oqtxi', qa ti'j te noben cha'oij kywab'an kyib' kye xjal tuky'i kxu'jel ti'j te jatx'enj.

..

Aj Kyna'oj Qxjalil

Jun Nim Wa'ij Tzani Oqtxi'

Tzan Pioquinto Pérez

Bwen, ntzani jun tpakb'alil kyi'j qchman tuky'i qtijal oqtxi' aj tok kyen twitz wa'ij ti'j te ixi'm. K'onti'l tuq te ixi'm te aq'b'i, nich'inwt nkaj. Ilxji kye xjal okyna'oj nim wa'ij tzan tpaj b'an nich'inwt tuq kyixi'm. B'ix ya te tqya'ul mayo, julio, b'ix ikx kye txq'ankya'ji, b'an nich'inwt te ixi'm, nisiker, nich'inwt. Kye xjal oqtxi' kyetz ma'tx tz'ok kyen twitz, ma'tx xik kylo' txe' txib'l, ma'tx xik kylo' txe' kyeney, ma'tx xik kylo' txe' k'u'l aj reys, ojatz kyluku' te kywe' qa b'an nich'inwt te ixi'm.

Ntons komo kye qchman ma'tx tz'ok kyen te twa'ijal, ntons nkyjoyo' titza' kye'okel. Per kyetz ma'tx tz'ok kyen twitz nim nim te wa'ij. Ntons te ixi'm k'onti'lkix tuky'i nijunwt, ni tuky'i jun besin ni ja'chq tzan tpaj kye besin parej ate' tuq kkyaqil.

Ntons kye xjal oqtxi', kyetz puro ch'i txank qatzun ch'i munkum qa k'um qa ch'i itzaj nkywanji. Okywa'aj nini tzan tpaj k'onti'l tuq te ixi'm. B'ix tuj aj tyempji, qetz man tuq k'wa'l a'o' b'ix astilji k'onti'l qeb'en, per kye tij xjal ma'tx tz'ok kyen twitz te wa'ij.

Per qetz ajna'l galan ato'. K'onti'l n'ok qen twitz te wa'ij titza' oqtxi', per kye xjal oqtxi' ti'chq ma'tx kyk'uluj tzan kyanq'in. B'ix ntons ilxji ma'tx kyik kyetz kyi'j. Qanq k'onti'l kywe', bay txe' te

k'ul qanq at, is qanq at, txank qanq at, per k'ontil k'ontil te q'otj.
Kyaqil besin oj kxik tjay junky, takun, nich'inwt ixi'm, nijun twitz.
Tjay junky, nich'inwt. Ntons owok kyen twitz te wa'ij.

Ntons, qa at te ixi'm n'ul tuj despach, nkyechalaj oj tul. Ntons
oky'el te mandad tzan txik kyk'amo'tz kyixi'm per loq'oj. Ntons
nkyexik iq'il te ixi'm per nya'tx nim n'etz si', cha ch'in te ixi'm n'etz
si', nya'tx nim, ch'imusit.

Ntons nkyechalaj kye xjal cha'oj tul te ixi'm tzani tuj despach
B'a'aj qa Taqna'ji. Per kyetz, ma kyexik iq'il kyixi'm, nqet kyb'isu'
cha'oj tok kcha'o' titza' okye'okel tzan tetz nim ch'inky te kyixi'm.

Ntons kye xjal oj txik kyjitzu'n kyib' iq'il te ixi'm, oj tetz si' te
ixi'm, n'ok en kywitz tzan kye q'apol te ixi'm. Ntons tzan tetz te
ixi'm tzan kywa'an galan, qa tzan kyk'amon nim ch'inky kyixi'm
tzan tajitz nim kyiqtz, ntons n'el kky'ixpu' kyq'anaq, njax ksi' jun
kypas chuktky. Ntons kye q'apol ixi'm kebal nkyeqet iq'i tuq.
Nqet txayi' kywitz per k'ontil n'el kyniky' kyi'j kye xjal qa ojetq tz'ex
kyixi'm. N'ox kylimo' kyib' tzan tpaj te wa'ij.

Yatzunji oj tetz kyin, nkyechalaj. Ya kye aj q'apol ixi'm k'ontil
n'ok ksi' kynab'l qa ojetq tz'ex ka'mj. Ya kye xjal oj kyajtz,
nkyechalaj, nim ch'in kyiqtz. B'ix ntons kye xjal ti'chq ma'tx
kyk'uluj tzan kykamb'an kyixi'm tzan tpaj nim te wa'ij oqtxi'.

Yatzun qetz ajna'l galan ato'. K'ontil nqet qky'ixpu' qetz
jq'anaq tzan qox iq'il ixi'm tuj jun despach tzan tpaj te ixi'm ketant.
Ajna'l qa at jun nloq'on twe' per te xjal k'ontil ma'tx mankun twe'
jun ele'x. Atkix tixi'm. Qatzun tgan tqet stz'ab'ela' twe' per ketant
ixi'm tuj plas.

Ajna'l kye xjal kygan kyetz kyixi'm b'an chilan, nya'tx kygan
kyetz aj ch'i pok', nya'tx kygan kyetz aj ch'i ixi'm aj ch'i b'an kyaq.

Kygan kyetz jun kyixi'm galan tzan tpaj kye xjal b'an kygan kyaqil galan. Ajna'l cha joyol te tetz, nya'tx alchaqkyetz tzan tpaj ketant. Qatzun ma qet kyen te ixi'm ch'i kyaq nya'tx galan tzan tpaj wak' kyekyi, jun rat nwak'xik qwe'. Qgan qetz saq ixi'm. Ja ixi'm ntza'n, nya'tx galan, qokyi. Qgan qetz qixi'm aj ch'i ixi'm xhchapa'l. Mas tb'anil te ixi'm nmal, qokyi.

Per aj tyemp oqtxi' k'onti'l kye xjal okyjoyoj aj saq twitz, k'onti'l okyjoyoj ixi'm xhchapa'l, xtolo'. Aj ch'i q'eq twitz, k'onti'l wit owel kyik'o' qa nya'tx galan te ixi'm. Tzan tpaj wa'ij kyetz, ni k'onti'l owel kyik'o' qa nya'tx galan. Per kyetzji oqet kky'ixpu' kyq'anaq tzan kywa'an. Te aj tyempiji k'onti'l owok ksi' kynab'l ti' te ixi'm qa pok'. Per ajna'l ketant ixi'm, qetz cha puro gust a'o'. Per kye xjal oqtxi' ma'tx tz'ok kyen twitz.

Ntons a'ox ntzani te jun tpakb'alil kyi'j kye xjal oqtxi'. A'ox ntzani.

Titza' Tuq Nky'ik Qi'j Oqtxi' Oj Qxik Aq'unon Max Tixmu'jil

Tzan Lorenzo Trigueros

Bwen, ntzani jun tpakb'alil kyi'j kye xjal oqtxi' oj kxik aq'unon max Tuky'i'x, Tixmu'jil.

Bwen, kye xjal oqtxi' tuj aq'b'i 1975 nkyexik awal kykojoj b'ix nkye'exten at jweb' q'ij, at kaje q'ij, per nim te kykojoj n'ok, yaj nkye'ajtz.

Ntons kye xjal laq'chik kyjay cha nxik kyiqa' kyetz kywe', per te wab'j nim nxik kyiqa', ntipa' te jweb' q'ij. Per te wab'j ya ojetq tx'amxik b'ix ojetq tzaj stzamal tzan tpaj poral kyaq te max Tuky'i'x.

Ntons ax nxik kyin kyuk'a' santi'j per te santi'j k'onti'l ntx'amxik tzan tpaj te santi'j njaw jok'o' kaje q'ij mina' tuq kyex aq'unon max Tuky'i'x. Ntons te santi'j njaw sa'o' teq'ij b'ix n'ok b'an ky'ixk'oj naqe arin.

Ntons oj tqex kchuku' te kyuk'a' q'otj, cha nqex kkyito' te santi'j tuj te xar. Ntons te q'otj n'ok b'an tzatz tzan tpaj te santi'j b'an ky'ixk'oj. Ch'imu's nqex ksi' tzan tpaj jun rat n'ok tzatz.

Ntons kye xjal oqtxi' k'onti'l tuq kyetz kyjay max tzya' b'ix cha tuq nxik kyiqa' kywe' oj kxik aq'unon max tzya'.

Ntons kye xjal ajna'l oje jaw kyk'ulu' kyetz kyjay tzan tpaj b'an

kwest tuq n'ok kyen oj kxik aq'unon. Ajna'l kontent ate' tzan tpaj puro tz'e'k kywe' nxik kywan tzan tpaj iq'i ch'i kyb'i'ixh te k'ulul te kywe'. Astilji ajna'l k'onti'l nkyeb'isun tzan kyajtz kyjay iq'il te kywe'. Astilji ajna'l k'onti'l nkyewa'an tx'am.

Bwen, a'ox ntzani jun tpakb'alil tidi' oky'ik oqtxi', titza' kye xjal n'ok kyen tuq twitz oj kxik aq'unon tzya'. A'ox ntzani.

Jun Tpakb'alil Ti'j Kypotrer Kye Xjal Aj Tuj Amaq'

Tzan Pioquinto Pérez

Bwen, ntzani jun tpakb'alil ti'j kypotrer kye xjal aj tuj amaq' oqtxi'.

Ntons kyetz kypotrer n'aq'ik Tziso'p, Ta'al B'a'aj, Txa'njo'm, Twininxqaq, Xk'olo'x Ab'j, nponb'aj max Ta'al Oj. Ntons a tuq kypotrer kye xjal aj Tuj'aj, aj Titx'ume'l xjal, aj Xkonoli', aj Timulu'j xjal, tuky'i aj Twisijon xjal, aj Ti'u'x, aj Txa'nchq'aj xjal.

Ntons kye xjal oqtxi' cha tuq tzoqpime' kyalo' tuj potrer. Komo puro tjaq'tzaj tuq. Komo aj tyempji k'on b'a'n tjaw tx'emu' jun tzaj kyitza' kye xjal. Ntons nkyeqex si' tuq tuj xko'p tzan kye alkal oqtxi' qa ma jaw tx'emu' jun tzaj, puro kyi'j kye tajaw wakxh nkyexik. Ntons aj tyempji k'onti'l tuq ab'l awal kjoj tjaq'tzaj. Komo puro tajaw wakxh k'ulul mandad te xtx'o'otx' amaq'.

Per yaji omankun kyk'ulun mandad kye tajaw wakxh ti'j te xtx'o'otx' te amaq'. Ntons ya ma kye'ok kye alkal aj nkyexik kyi'j kye xjal tzan tpaj at tuq te tx'o'tx', ntons kye aj alkal yajx, kyetz nya'tx parej ksentid titza' ksentid kye alkal oqtxi'. Komo k'onti'l tuq te ley tzan ktzoqplet kye alo'mj. Per oje kyeq'ojin kyi'j kye xjal. Ntons oxik kykawla' kyib' kyuky'i kye xjal aj tuj aldey. Ntons eb'ajxwa'q qanil jun onb'il tuky'i gobernador, per k'onti'l etzaj cha'o'

tzan te gobernador tzan tpaj k'onti'l ley tzan ktzoqplet kye alo'mj. Komo kye xjal ojaw kyin kyk'u'j kkyaqil, komo qanq tuj aq'b'i 1970, kyaq'ik junjun kyox tuj te potrer. Ya te aq'b'i 1975 max te aq'b'i 1980 ojetq mankun te potrer. Per ya tuj aq'b'i 1985, ya ojetq b'antik kyjay kye xjal tuj potrer. Ikkxi omankun te kywab'l kye alo'mj.

Ntons ikxji oponaj kypotrer kye xjal aj tuj amaq' kyuky'i kye xjal aj tuj aldey.

Ntons tuky'ikix q'obj'il. Yaji kye tajaw wakxh e'ok kontent kyuky'i kye tajaw parsel. Kyekyi: «B'an mok' qetza a'o'na! Cha gan ob'ajq'ojinna ti'j te potrer, b'ix ajna'l ma'tx mankun te potrer kyitza' kye xjal. Yatzun qetza k'onti'l ma jkamb'aj jun pedas qtx'o'otx'a» kyekyi.

Ntons ikxji oponaj te kypotrer kye aj B'a'aj, aj tuj amaq' xjal kyuky'i kye xjal aj tuj aldey.

Ntons tzani nmankun te tpakb'alil ti'j te potrer oqtxi'.

=

Jun Potrer Oqtxi' Tuj Amaq'

Tzan Francisco López

Bwen, wetz ajna'l oxe'l nq'uma' ti'j te wamaq' B'a'aj. Oqtxi' at tuq txq'an tx'o'tx' puro tzaj tuj b'ix tetzji cha tuq atqet te kypotrer alo'mj. Te tzi tzoqpime' tuq kway b'ix wakoxh. Per te tzi at tuq chq'aj b'ix k'onti'l tzaj tuq tuj.

Ntons kyekyi kye xjal: «Tetz nini galan tzan tok qawa' jkojoj tuj.» Per te tx'o'tx' alkal k'ulul mandad tuq ti'j b'ix ax kyaqil kye xjal. Ntons kye xjal aj kygan tuq tzan tqet kyaq'una' te tx'o'tx' exwa'q qanil tetz tuky'i alkal. Per kye xjal aj at tuq kyaloo' tzoqpi' tuj te potrer k'onti'l ktzoqpij tzan tqet aq'una' b'ix eb'ajxwa'q max Wetenank tuky'i gobernador b'ix eb'ajpon tuky'i alkal.

«¿Tistil n'ex asipa' te potrer? Qetza nlay xik qsi'na luwar tzan tqet kyaq'una» kyekyi kye xjal tajawil alo'mj.

Ntons enachq'in tzan kyq'ojin ti'j te tx'o'tx'. Yaji kye xjal k'onti'l owel ti'j kyk'u'j tzan tqet kyaq'una' te tx'o'tx'. Ntons kye tajawil alo'mj k'onti'l opon kybalor cha e'okten tzyul jun pedas kyetz. Per owel kyjoyo' aj chq'aj. Yatzun te kyaloo' cha k'alome' kyitza' ajna'l. Ikkxi omankun te potrer tzani tuj amaq' B'a'aj.

Jun Potrer Oqtxi' Ky'ixte'

Tzan Pioquinto Pérez

Bwen, ntzani jun tpakb'alil ti'j jun potrer oqtxi' Ky'ixte'.

Ntons kye xjal kyetz kykostumbr oqtxi' ti'j kyalo' cha tuq tzoqpime' tuj potrer kye kywakaxh b'ix kye kykway. Ntons kypotrer kye aj Ky'ixte' n'aq'ik max Sapot, Ta'al K'ub'l, Ta'al Ch'ikli'ab', Gabiluch, n'okon max Tutanan. Ntons a tzi nwa'let kyetz kypotrer te kywab'l kyalo'. ¡Kebaser! Kye xjal eb'ajpuqun, nya'tx nim tuq kyetz kyawb'il. Ntons oqetb'aj ktzyu' te tx'o'tx' tuj potrer te kyawb'il tokel kykojoj aj ja' tuq k'ontil tze'. ¡Kebaser! Kye tajaw alo'mj, tzan tpaj kywab'l kyalo', kyetz oje kyeb'ajq'oqin kyi'j kye xjal aj ojetq kye'ox tzyul te tx'o'tx' tuj potrer. Ntons kyetz exwa'q qaniyon kyuky'i'l kye bosker Wetenank. Cha gan eb'ajnajan tzan tpaj at junjun oxik kyk'ayi' junjun kywakaxh te tpasaj te kky'ixel tuky'i tloq'b'il.

Ntons cha'oj tul te kky'ixel, kyi, cha'oj txik tq'uma' kyetz: «Ojk'ulu'tz ganar te potrer, a tgan okyinxel junky'el Wetenank.» Per cha tuq nkyeqet iq'i' kyi'j tzan te kky'ixel tzan tpaj k'ontil tuq ley tzan ktzoqplet kye alo'mj ni tzan tok te pe'on ti'j te awalj.

Per kye xjal tajaw parsel kyetz owok kyk'ulu' pe'on ti'j kykojoj per kye tajaw wakxh nkaj kxitu' te pe'on tzan kyq'oj kye tajaw alo'mj tzan tnaj te kjoj tzan wakxh. Per kye xjal k'ontil owel ti'j kyk'u'j tzan kyqanin kyparsel tuky'i alkal. Ntons te alkal nxik tsi'

kyparsel kye xjal. Ntons ikxji oqetb'aj ksipa' te aj luwar Sapot b'ix aj luwar Ta'al K'ub'l tuky'i Ta'al Ch'ikli'ab'j.

Per k'on tuq nkynimsa' kyk'u'j kye alkal tzan kyetz kyin kye wakxh tuj potrer. Per ya ma kye'ok kye txq'ankya alkal ntons eb'a'etz in kye alo'mj tuj potrer Sapot, Ta'al K'ub'l b'ix Ta'al Ch'ikli'ab'j. Ntons a tzi owox te pe'on Ta'al Ch'ikli'ab'j. A'ox te potrer okaj pawa' aj witz Gabiluch.

;Kebaser! Ya ma tz'ok te junky alkal oqet tpawa' te tx'o'tx' aj witz te Gabiluch kxol kye xjal te kyparsel. Komo te tx'o'tx' te amaq' ntons k'onti'l tuq ab'l jun tajawil byenech. B'ix komo xtx'o'otx' municipal ntons a'e' kye alkal k'ulul mandad te tx'o'tx'. Ikxji oponaj te potrer. Okaj te awb'il kjoj kyaqil b'ix oponaj tzan kyk'ulun kye xjal pe'on ti'j te potrer oqksi'.

Tzani nmankun te tpakb'alil ti'j te potrer oqksi'.

Titza' Oqet Sipa' Te Tx'o'tx' Twininjab'

Tzan Pioquinto Pérez

Bwen, ntzani jun tpakb'alil kyi'j kye xjal at qanq b'eluj aq'b'ixi' tuj aq'b'i 1978, aj tqet kyb'isu' kye xjal tzan tqet kyaq'una' kyetz ktx'o'otx'. Eb'aj'ex kyqani' te kyparsel tuky'i alkal aj luwar Twininjab'.

Ntons kye xjal eb'ajxwa'qkix tuky'i alkal qanil te tx'o'tx' tzan tex si' jun pedas ktx'o'otx', te tokel tuq awalj kape qa tokel tuq kjojji.

Ntons te alkal oxik stzaq'b'e' b'ix kyi te alkal ikxjani:
«Dyakwerd tzan tqet etaq'una' ekyaqil?» kyi.

«Qetza qganna tzan tpaj mas yaj omankuyon te tx'o'tx' b'ix qetza mina' qtzyunna jun qpedas. Pwes qetza nqochojonna b'ix nqomulanna tza'n b'ix nqo'okenna. Ikxji qetza qganna jun pedas qanq tokel qawal qa tokel jkojji.»

Ntons te alkal kyi: «Pwes presis esi' b'ix ajna'l at ja' tzan stzaj etin esi', mas yaj ¿ja' okxe'l si'wil?»

«Tetzx junjun oqtel'al tkolo' stze'. Ya ajna'l ya k'onti'l nkyoksla' qa at tzaj. Kye xjal nb'ajaw kyin ja'chq b'ix k'onti'l nkyib' te tze' kyitza'. O'kix mankuyon.»

Bwen, ntons kye xjal nya'tx dyakwerd eten kkyaqil anke

ky'ila'j kye parsesler eb'aj'ox tuj te luwar Twininjab', axkix aj ja' nqex b'ey te Ky'ixte', ntzaj tuj aldey, nkyaqon max Talq Wakxh.

Ntons kye xjal oqet ktzyu' ti'jx junky, ti'jx junky oxik ksi' kymedid. Yaji oqet tsipa' te alkal te tx'o'tx'. Oqet malo' kyaqil te junjun te junjun. B'ix eb'ajqet ksi' te tu'jal, b'ix komo kye xjal ate' tuq 28 kyb'et kye parsesler. Ntons komo kye xjal, a'e' aj Xkonoli' b'ix xjal aj Timulu'j nqet tuq ksi' kyetz jun kype'on mer tzya' tzan tjax tzoqplet te kywakaxh jawnaq tjaq'tzaj.

Ntons aj aq'biji, owel in gan te kyetz k'onti'l tzan tjax ktzoqpi' kywakaxh, oqtel aq'una' te tx'o'tx' ya ma'tx b'aj malet. Ntons kye xjal ojaw kyin kyk'u'j tzan k'on ktzoqpin tetz.

«Mejor stenkaj te qsi'wb'il» kyekyi. «Ya'x te qsi'wb'il.»

Ntons kyekyi: «K'on xik qsi' gan. Presis te qsi'wb'il.»

Ntons tzaj te junky aj Ky'ixte' e'ok tlajo': «K'on kx'ok mok'. Etetz esi'wb'il pwes etetz tel etin. K'on xik esi' gan kye xjal aj ja' oje jax ktzyu'. Pexwaq tuky'i te alkal. Qatzun k'on ntons intqet ek'ulu' jun etu'uj. Pex qanil jun onb'il eti'j max txi'n Wetenank tzan ktzaj eti'j. Te esi'wb'il k'onti'l tzan tponaj.»

Bwen, ntons kye xjal ekawlan, oqet kykawla' kyib' kyaqil txq'anku aj k'onti'l tuq kyparsel.

«Bwen» kyekyi. «Ntons qwa'q tuky'i alkal.»

Ntons jkebaser! Kye parsesler dispwest tuq ate'.

Ntons kye xjal ma kye'ul tuj despach b'ix oxik kyg'uma': «K'on qoswan qetza te tx'o'tx', tistil nxik esi' qsi'wb'ila » kyekyi. «B'ix ja' kyexe'l si'wil jk'wa'ala.»

«Aa, bwen» kyi te alkal.

Ntons ya twitz te alkal cha jun te ojaw kaw twi'.

Kyi ikxjani: «Ma kyinx qaniyon eti'j» kyi.

¡Per kebaser! Kye xjal cha jun oqex si' tuj xko'p. Oxik k'u'lu mandad tzan alkal.

¡Per kebaser! E'ok lapet wuqky b'ix eb'ajqexten wajxaq kyb'et tuj xko'p. B'ix eb'ajqexten kab'e' saman tuj xko'p.

Ntons tzan kyq'oj, kyekyi ikxjani: «Ajna'l ma'tx qoqex si' tuj xko'p tzan tpaj ja luwar nqoq'ojin ti'j te qsi'wb'il, komo at qoklenna. Ntons ajna'l qob'ajqetzten per ajna'l intb'antik jun qu'uj. Intxik qu'uj Wetenank,» kyekyi. «Intqet qsi' jun u'j Wetenank.»

Tzaj te alkal, ejatz tuq kyiq'i' tzan kyjatz tuq b'ix cha tuq jun rat eqex si' tuj xko'p. Per etzaj kyetz, k'onti'l kyb'anij kyjatz.

¡Per kebaser! Ya ma qet ksi' te u'j tzan kyb'ek'an kye a'e' max txi'n kyi'j kyetz tzan tkaj te si'wb'il per anke kye xjal nya'tx tuq dispwest tzan txik ktzoqpi' te tx'o'tx' per komo at kyoklen tzan kyaq'unan kye xjal, astilji oxik ktzoqpi'.

Ntons eb'aj'ul kye alkal Kwl tuky'i ejercito, tistil tuq lamike' kye xjal. ¡Per kebaser! Ya ma kyejakul, cha tuq ekaj si' 60 q'ij tuj xko'p.

Yaji ma kyejatz iq'i' junjun q'umal tidi' kygan. Yaji echalaj. B'ix komo kye alkal qonik'an kyjakul, b'eyx qonik'an eb'ajjatz q'umal tidi' kygan. Junjunchaq eb'ajjatz q'umal tidi' kygan. Kyekyi kyetz tuj kynab'l b'eyx tuq okyejawetz tzoqpi' kkyaqil. Per cha junjun ejatz tzoqpi' tzan kyjatz q'umal tidi' kygan. Tb'ay ojatz jun q'umal tidi' kygan tuq. Aj tmankun tq'uman, oqex si' junky'el tuj xko'p tzan te alkal. Aj tmankun tq'uman, n'etz q'uma'naj tzan te secretario te Kwl: «Intqex esi' tuj xko'p, intqex esi' a' kyjaq» kyi.

Aa, k'on tuq tb'anij tqex tuj xko'p te aj ojatz tb'ay. Kyi tetz ikxjani: «¿Token kyinxel etin tuj xko'p? Wetz cha ngan tzan ntzaj echa'o» kyi tetz ikxjani.

Per nqexnaj junky'el tuj xko'p. Junjun ejatz in q'umal aj tidi' kygan maxkix kyjatzb'aj. Tzunx tuq nkyeq'uman tuj tlajuji' or te q'eqo'. Yaji, aj kyjatzb'aj, okyqanij jun rat tzan tuq kyqet q'exnen q'ij tzijay. Ntons ya kye secretario tuky'i alkal te Kwil, ateb'ajqet stzi' despach. Kyekyi kyetz ikxjani: «Inkyjatz etin jun rat» kyi. «Inkyq'exnen q'ij» kyekyi.

¡Per kebaser! Okcha'oj qa ma' tuq kaj si' 60 q'ij tuq kytares masky. Per ma kyeb'aj'el, per ma kye'ox iq'il ktxo'w tuj xko'p. Ya kye mulon k'onti'l eb'ajkanon kyi'j, ojetq kye'okon junjun tumel pil. Ya junjunku ojetq kyekyaqon max te Ermit. Per lapike' kye mulon tzan kyaj iq'i'ky tuq tuj xko'p. Per ya k'onti'l e'aj meltz'jik tzan tpaj ojetq txik kxob'le' tzan kyqex si' tuj xko'p.

Ntons ikxji oky'ik. Kye xjal k'on tuq kygan tqet kyaq'una' tzan tpaj kyalo'. ¡Per kebaser! Kye xjal ajna'l ma'txkix kyekamb'an. Yaji k'onti'l eb'ajkamb'an kye tajaw alo'mj. B'ix kyetz tzan kyq'oj, cha eb'ajxik qaniyon kyuky'i forestal, kye xjal a'e' aj Ky'ixte'. Yaji eb'aj'ul kyin forestal tuj Wetenank, b'ix yaji eb'aj'ul kyin forestal te Quetzaltenango. Kyaqil aj tal tronk pachan eb'ajxik ktz'ib'a', kyaqil aj q'u'chum oxik ktz'ib'a' kyekyi nim te tx'emb'en ojetq qetb'aj tx'emu' tjaqtzaj.

¡Per kebaser! Ma tzul eb'aj tzan te forestal cha la'je' tuq, nya'tx k'amo' te q'u'chum, a'ox aj ak'a'j tx'emb'en. B'ix yaji k'onti'l ekamb'an.

¡Per kebaser! A'e' aj eqex lamo' ma'tx kye'oxten kyetz tzyul kypedas kxol kye xjal ajna'l.

Ntons kye xjal oqtxi' k'onti'l tuq nqet kyb'isu' jun ksentid galan. Ntons kyetz nqet kyb'isu' nya'tx tuq tume'l tzan tpaj nya'tx a te xtxolilji. Yatzun ajna'l ma'tx stz'el kyq'ajab' tzan tqet kyaq'una',

komo kye xjal nkye'aq'unan, nkye'awan kykojoj, kkyenaq'. Pwes kyetz ma stz'el kyq'ajab', a'e' kyetz tb'ay ma'tx kyeqeten tzyul tztz. B'ix nkye'awan kykojoj b'ix n'ok kkyenaq' tuj te tx'o'tx' ajna'l a'e' aj eqex lamo' tzan tpaj te tx'o'tx'.

Ntons ikoxji omankun te potrer te Twininjab'.

Yaji te jun xjal aj Ky'ixte' tztz dyakwerdkix tuq tzan tqet aq'una' te tx'o'tx'. Ntons tztz oyolin tuky'i alkal, aj junky alkal aj oqet sipan te tx'o'tx'.

Ya ma tz'ox junky xjal oxik tqani' tztz junky tpedas. Kyi tztz ikxjani: «Wetz ngan jun pedas twab'l nwakaxh. Per aj nk'ulu'tz wetz, kyinyoliyon kyuky'il kye parser tztz kyonen wuky'il tzan tb'antik te pe'on tuky'i alambr. Ntons wetz at token walo', ax ikox kyetz at token kyetz kypedas. Wetz k'on tz'el wiq'i' gan kyetz. Inkyaq'unan kye erman, inkywa'an. Kyetz qanq kygan wa'an. Ate' kyk'wa'al. Ax wetz ngan walo'. Kyinwa'ayon ti'j walo'.

Pwes ntons ya ma tzaj te alkal o'okna xtxoko'na. Kyi: «Inktzaj kkyaqil kkyaqil tajaw parsel aber ti' kyetz kyq'uma'tz. Nlay kye'ok nlajo' alajwers. Aber qa at kyboluntad tztz kyonen kyuky'i kye tajaw wakxh.»

«Bwen» kyekyi kye xjal a'e' aj e'ok txoko'. «B'a'n» kyekyi. «Oxe'l qsi». Ikoxji qetza qganna tztz qten dyakwerd kyaqil kye tajaw wakxh kyuky'i qkyaqil qetza tajaw parsel. Ntons dyakwerd. Con mucho gusto. Ax te tajaw wakxh woneyon quky'il. Ax qetza qo'oneyonna kyuky'il. Dyakwerd. Ikoxji b'a'n. Ntons, ¿token nlay qoten kontent?» kyekyi kye xjal.

Ntons kye txq'anku xjal aj k'on tuq kygan tztz tqet siplet te tjaq'tzaj, kyetz eb'ajkaj ikoxji anke kyetz qanq at junjun k'onti'l ktzyuj jun kypedas.

Ntons te tx'o'tx' ajna'lni aj te Twininjab' ya at tajawil, kyaqil ya sipamaj b'ix kyaqil nkye'awan junjun pedas kykojoj ky'i kkyenaq'.

Ntons ikxji owel in te potrer. Ntons e'aq'ik tb'ay ti'j te luwar aj Twininjab', nxik aq'ik tza'n Twisb'och, nkyaqon max Talq Wakxh. Ntons a te luwar oqet ksipa' tb'ayji. Ntons ikxji kye xjal oqet kyb'isu' tzan tqet kypawa' te potrer. Ajna'l ma'tx mankun kyaqil te tjaq'tzaj.

Ntons a'ox te jun tpakb'alil ntzani te Twininjab'.

Kyq'anaq A'e' Qxjalil Xuj Oqtxi'

Tzan Pioquinto Pérez

Ntzani jun tpakb'alil ti'j kyq'anaq kye qxjalil oqtxi'.

Ntons kye xuj oqtxi', kyetz kyq'anaq b'an tb'anil tuq. Kyetz kyam kyaq tuq, b'ix kykolob' saq tuky'i teb'l talq. B'ix ksi'ip desed, kyrebos noq', kyu spoq'in k'uxb'il tuky'i taq'e'l si'pj desed nxik kyliliky'pu' tzelkyi'j, nkyaqon max tuj kkyis. B'ix tuky'i kyb'e'eq pit.

Ntons kye xuj oqtxi', kyetz Wetenank tuq ntzaj te kyam kyaq tzan tpaj tzi ate' te kyimol. Ntons aj tyempji barat tuq. Cha tuq oxe ketzal kyi'j kye amj kyaq. Ax te mant, cha tuq 30 sentab ti'j bar. Ax te k'alelj, kab'e' ketzal tuq ti'j junjun. Ax te si'pj, cha tuq lajuj sentab ti'j bar. Ax te uwj, lajuj sentab ti'j twitz. Ax te rebosj, kab'e' ketzal tuq ti'j. Pwes ikx tuq kyi'jji, per oqtxi' tuj aq'b'i 1960 qa 1970.

Yaji tuj aq'b'i 1982 qa 1984, jun amj jweb' lajuj ketzal tuq ti'j. Ax te mant, kab'e' ketzal tuq ti'j bar. Ax te k'alelj, kab'elajuj tuq ti'j.

Per ajna'l tuj aq'b'i 1985, ojetq jakon tuq ti'j te amj tuky'i k'alelj. Ajna'l wajxaqlajuj qa winqi' ketzalji ti'j jun amj b'ix ti'j jun k'alelj tb'anil. Yatzun te rebosj ojetq ponaj. Puro twayj kyetz kxmu. Ax te uwj aj k'uxb'il spoq'in ojetq ponaj kyaqil, ajna'l cha a'ox xtx'o'otx'al plástico te kyu kye xuj.

Bwen, ikoxji oponaj te kykostumbr ti'j kyq'anaq kye xuj oqtxi'. Ntons, tzani nmankun te tpakb'alil.

Kyq'anaq A'e' Qxjalil Ichán Oqtxi'

Tzan Pioquinto Pérez

Ntzani jun tpakb'alil ti'j kyq'anaq kye xjal oqtxi', a'e' qxjalil ichan aj B'a'aj.

Ntons kye xjal oqtxi', kyetz kyq'anaq nya'tx tuq pantalonj kyi'j b'ix nya'tx kamixhj dekaj b'ix nya'tx sapatj tuq kyoq. Ntons nya'tx parej kyetz kyq'anaq kyuky'i kye xhpantank tzan tpaj puro pantalonj kyi'j b'ix yuchj. Per qetz qxjalil, kyetz puro mant kyq'anaq b'ix puro xajab'j tuq kyoq tuky'i kywexjerk tuky'i kyk'alb'il b'ix kyk'alel kyaq.

Ntons kye xjal oqtxi', wexj kyi'j, puro mant. Ax te kykamixh puro mant. Kxu'jelx nqet slapun tuq tetz. Qa k'onb'a'n kyeslapun kye kxu'jel ntions nkyjoyo' junky xjal slapul te kyq'anaq.

Ntons iksjji kwest tzan tb'antik jun jkamixh tzan tpaj njaw talq, twitz tuky'i kyboton q'eq. B'ix kywexjerk ax kwest tuq tzan stslaplet tzan tpaj tuky'i txmakal liston, aj si'pj qoky'i, b'ix nya'tx ab'lchaq xjal b'a'n kyeslapun te kywexjerk.

Ntons cha'oj tok ksi' kyi'j, owokex ktx'opo' te kyboton. Yaji ojawel kypaqo' toq te kywexjerk tuj kkyis. Ntons owokel ksuku' te kyk'alel kyk'u'j. B'ix kyetz puro tuq xajab'j kyoq, puro stz'umal wakxh. Aj tyempji, k'onti'l te kxajab' ul ni ksapat ul. B'ix nqet tuq ksi' kyetz kyk'alb'il kyalq. B'ix teb'l te kyk'alb'il aber titza' kyetz kygan, qa q'eq qa kyaq qa q'an qa txa'xji.

Yaji mas yaj, mas yaj, ntots kye kyk'wa'al ax owok kywex b'ix kykamixh dekaj ntzaj tuj malaj marca "Gallo." Ntons atqex titzb'alil te to'k tuj te marca. Tuky'i kykoton saq, kywexjerk saq, kyk'alb'il desed atqet kyalq, tuky'i kxajab' kyoq, b'ix k'onti'l tuq te ksapatji.

Ntons kye xjal oqtxi' ikx tuq jani kyq'anaq kye qxjalilji.

Ntons ajna'l cha junjunki iq'i'x kyitza' iktza' oqtxi', atokx kyq'anaq titza' kyq'anaq xjal oqtxi'. Tb'anil tuq kyq'anaq kye qxjalil oqtxi'.

Tzani nmankun te tpakb'alil ti'j kyq'anaq kye qxjalil ichan oqtxi'.

Aj Toklen Kypantalon A'e' Qxjalil

Tzan Pioquinto Pérez

Ntzani junky tpakb'alil kyi'j kyk'wa'al kye xjal aj B'a'aj toklen kypantalon kyaqil.

Ntons komo oqtxi' kyaqil kye qxjalil puro mant kyq'anaq, per yaji oponaj te mant "Kantel" tuky'i te krey, xtx'o'otx'al te k'alelj. Ntons ikxji oponaj xtx'o'otx'al te kyq'anaq b'ix xtx'o'otx'al te kotonj, ax te jerk k'onti'l tuq galan. Okaj ksi' te kyq'anaq oqtxi' tzan tpaj te k'alelj nim tuq nqonajsan ti'j tzan tpaj a tgan tuq ky'ilaj te k'alelj. Qa cha kab'e' te k'alelj ntos k'onti'l nkyeten. Per te pantalonj galan ch'inky tzan tpaj k'onti'l nnajslet nim ti'j tzan tpaj te sinch nten ky'ilaj aq'b'i tzan tpaj k'onti'l ntx'ajet samani' iktza' te k'alelj.

Ntons junjun kye xjal kyaq'ik tok kypantalon komo tuj aq'b'i 1968 qa 1970. Ntons aj tok kypantalon junjun kye xjal tb'ay, yaji kye txq'anku xjal oje kyexmayin tzan tpaj te pantalonj kaj tbolsil.

Kyekyi: «Aj nini xhpantank. Nim stumin kaj tbols» kyekyi. «Ma wexal tx'u'y» kyekyi kye xjal kyi'j kye aj ojetq tz'ok kypantalon.

¡Kebaser! Kye aj eb'ajxmayin owel kyq'ajab' ti'j kypantalon tzan tpaj k'onti'l owoknoj xtx'o'otx'al te kywex galan. Nich'inwt te mant "Kantel."

Yaji ma qopon tuj aq'b'i 1985, kyaqil kye xjal ojetq tz'okb'aj kypantalon, kyaqil kyuky'i kye ku'xon. Tzani nmankun te tpakb'alil kyi'j kye xjal aj B'a'aj toklen kypantalon.

Titza' Nkyexmoxon Tuq Kye Xjal Oqtxi'

Tzan Pioquinto Pérez

Bwen, ntzani jun tpakb'alil titza' nkyexmoxon tuq kye xjal oqtxi' maxkix cha'oj kyk'wa'lin.

Ntons kye xjal oqtxi' cha'oj kxmxoxon ti'j jun xuj, chuktky kymod, kye xuj k'onti'l nkyeky'ik tzaqb'ik. Ntons a'ox te ichan nyolin, per kye xuj k'onti'l ntq'uma' qa oqtel ktzaqb'e' te ichan qa nlajji. Ntons kye ichan okye'okel lapet nim tyemp kyi'j kye xuj. Ntons qa k'onti'l nkyejaw ilin, nini telponx te xuj nqet tuj twitz te ichan. Ntons te aj nkyk'ulu' kye ichan okajel ksi' te kxmxob'il tuj kykolob' kye xuj b'ix owelal kyin preb jun si'pj qa jun xeyab'ji.

Ntons qa nlaj tz'ajtz kxon te tmin, ntons okye'okel kye ichan qanil kye xuj.

Ntons kye ichan oqtel kyloq'o' jun lat te xhb'a'j b'ix siky'). Ntons te ichan ojetq b'aj kykawla' tuky'i kytat b'ix kynan. Ntons okye'okel kchimo' kyerman b'ix kyb'iixh, kchman.

Ntons ma'tzun kyexik qanil te xuj. Ntons per tb'ay kyexe'l kye kab'e' kye xjal jaqol jay. Per kye jaqol jay oxe'l kyin junjun litr kyuk'a' xhb'a'j te junjun.

Ntons kykostumbr kye xjal kyqanb'il jun xuj puro qonik'an. Ntons cha'oj kypon kye jaqoljay, tuky'i nik'b'il.

Ntons kyekyi: «Qetza ma qotzaj yupan b'ix benk ma tzaj quk'a'na ch'in ma k'ul b'ix qlolj qb'eya. Astilji ma qoky'ik qanil ch'in qtzaja. Qa pe' oxe'l awuk'a' ch'in atz ja k'ulni» kyekyi.

Ntons oxe'l kyq'uma' te kymandal. Ntons kyekyi: «At qetza qmandada. Oteyon apasens tzan tpaj kwest at jk'wa'al tzan tpaj at jun ch'i ame'al.»

«Aa bwen» okyitel te k'wa'lon.

Ntons inktzaj naji ab'l te ichan. Yaji owelax te jun jaqoljay uk'lel kye xjal aj b'u'lke' tuj k'ul. Per kye xjal ketant tuq kyb'et, b'an ky'ilaj, qanq 30 qa 40 qa masji.

Ntons okyepoyon kye xjal kkyaqil tjay te k'wa'lon te xuj. Otzajel stat te xuj, oxe'l tqani' te te ichan aber qa ojetq qet tzaq'b'e' tzan te xuj.

«¿Oje pe' chb'ajxmonon ti' ja xujni?»

«Pwes oje» okyitel te ichan.

Ntons ax oxe'l tqani' te te xuj.

«¿Oje pe' xmoxon ja ichanni?»

«Oje» kyitel te xuj.

«Ntons b'a'naji» okyitel te k'wa'lon te xuj.

Yaji oxe'l kyq'apo' te xhb'a'j tulky'i siky'j b'ix tmin.

Atqet qa te xuj mina' tb'antik taq'unan oxe'l b'aj si' xhchikot tzan tpaj a'ox b'a'n ichan titza' per nya'tx tzan taq'unan. Ntons te xuj oxe'l b'aj si' xhchikot tzan te k'wa'lon, b'ix oqtel mejb'a' jewel jolo' tkamixh ti' talq tzan txik si' te xhchikot. ¡B'ix kywitz kye qaniyon! Atqet oqtel kolo' tzan te ichan aj tgan te xuj tzan tkolet, qa k'on oxe'l si' masky.

Te k'wa'lon nxik tq'uma' te txu'jel ikxjani: «Cha k'onti'l akawb'il te aj ak'ok'oyni oje petzun b'antik taq'unan nini, xjilisoq'

a'ox b'a'n ichan titza' parejich tuky'i'l» kyi te k'wa'lon. «Intxik naji per qa cha at jun tidi' nlay b'antik titza' tjay talib' qa cha ma tzul mok'on junky'el tzan tpaj nky'e'san b'utx, ojawetz nlaqu' mas ti'j talq tuky'i chikot» okyitel te k'wa'lon.

Per qa jun xuj b'a'n tz'aq'unan ntions b'a'n. K'onti'l nxik si' ti'j tk'u'j.

Ntons kyé qaniyon okyekajel tzan kymeltz'jik tuj toxin q'ij swal te wa'amj ti'j te xuj. Te wa'amj jun ninq'ij aj ja' te xuj okye'okel xhchimo' kyaqil tfamily a'e' xhchman, tb'i'ixh b'ix a'e' tkyan b'ix kye tky'ilwi' b'ix kyaqilkix tfamilyky te ichan tzan kywa'an junx.

Yatzun oj tok te wa'amj ntions te ichan tuj junky iwitq otzajel aq'unal taq'un tji' qanq iqal si' ntions owokel te starey tzan tok en qa jun ichan sak'. Qatzun nya'tx si'wil aber tidi'ixi'. B'ix ax te xuj ax oj tok te wa'amj ax oxe'l tx'ajol kyi'j kye talib' tzan tnaq'et kyi. Per tetz max owajel tuj kab'e' saman tjay te tichmil.

Ntons kye xjal aj tyempji k'onti'l tuq kyotzqi' te matrimonio civil ni te iglesy. Puro junb'e'.

Ntons ya cha'oj kyk'wa'lin ax at tuq kykostumbr.

Ntons tuky'i te chuj. Ntons owelatz te ab'j, ojawex tab'aj te xuj meq'tzb'il te kyk'u'j kye xuj max cha'oj kyawan.

Ntons ojawel te wab'j kyenq' tuky'i te sqa'. Ntons okyewa'yon kye ky'iwlalon kywe' kyenq' tuky'i kyuk'a' sqa' kakaw tuj. Ntonsji okyexe'l awal te krus stzi' soch tuky'i pom b'ix kandel tuky'i jun kxhlan. Ntons owokex ksi' tkuchiy te kxhlan tzan tok te kyik' ti'j te krus.

Kykostumbr kye xjal purkix krus b'ix qa ma kyejaw yab'tik kye k'wa'l ntions oxe'l kyawa' tuky'i jun chman.

Ntons kye xjal oqtxi' k'ontuqt'i'l kyotzqi' te remeyj, cha puro kostumbr tuqji. K'onti'l kyeb'en qa nkyeb'antik tzan te krus.
¡Je'ky! Cha a'ox te Dios e'el te tetz qa b'an'ax tzan te krus.

Tzani nmankun te tpakb'alil kyi'j kye xjal cha'oj kxmonox max
cha'oj kyk'wa'lin.

Jun Tpakb'alil Ti'j

Jun Xjal Oqtxi' Aj B'a'aj

Tzan Pioquinto Pérez

Ntzani jun tpakb'alil ti'j jun xjal oqtxi' aj B'a'aj.

Ntons te xjal xhchukel tuq tuj tjay, k'onti'l tuq txu'jel.

Owoknoj te txu'jel, yaji cha okamik te txu'jel. Ya ma kamik te xuj,
ya k'onkyti'l oqet tjoyo' junky.

Ntons at tuq jun talib' per k'on tuq tgan tuq tokten junch'in
tuky'i talib'. Tzan tpaj tetz totzqi' tuq k'ulun te twe', astilji k'ontuqt'i'l
nb'isun tzan toxten tuj tjay xhchukel. Per jun xjal b'an meb'a' tok
ka'yin tuky'i tq'anaq, ch'i twex b'an ch'i q'anq kyaqil tk'alel,
tkamixh, tkoton, tpas b'ix k'ontuqt'i'l xtxajab'. Per jun xjal q'inon
tuq. At tuq stumin nswan tuq ky'exj kyuky'i xjal.

Cha'oj kypon kye xjal ky'exol tmin tuky'i'l, kepen tuq tetz.
Atqet ntxo'on twe' tuj tjay b'ix n'ok tradiy b'ix lanchikjax tpistol twi'
tmes. Ntons cha'oj txik kyqani' kye xjal kky'ex tmin tetz, ntons
okyitel tetz kye xjal: «¿Ma' pe' tzaj etin tu'jal etx'o'otx? Tzan tpaj
wetz n'ex nsi' ntumin ky'exj tuky'i jun potek..»

N'etzqet tinnaj tplaniy te tz'ib'il te tajlal q'ij tzan txik tajla' jateb'
ta'al stumin aber jateb' qya' ojawel kyiqa' kye xjal.

Per jun xjal b'an meb'a' tok e'en tzan ch'i tq'anaq b'an q'anq.
Per at tuq stumin. Per cha gan oqet xhchimo' te tmin, k'onti'l

owok tswa' tq'anaq galan, b'ix qanq k'onti'l oxik tniky'b'e' xhchi', twe' pan, tlo' jos, ch'i xhchi' kyenq' tzan xhchimet stumin.

Kyekyi kye tbesin: «Aj nini k'onti'l nxik tniky'b'e' nich'inwt tzan xhchimet te tmin b'ix at muqu' titza' tuj tx'o'tx'. Per cha'oj tnaj, ab'l'alo oxe'l achon tetz. Cha gan nqet tipa'. B'an pixhikat ti'j stumin tzan txik tlo' b'ix tzan tok tq'anaq ak'a'j» kyekyi te tbesin.

Ntons ya ma naj te tij, kyekyi kye tbesinni: «Ajna'l tk'ajol nxik niky'b'en stumin te tij. Nxik chxhb'aji» kyekyi kye xjal.

Ntons tzani nmankun te tpakb'alil ti'j te xjal oqtxi' aj b'an meb'a' toka'yin, per at tuq stumin.

Titza' Tuq Kykostumbr Kye Xjal Oqtxi'

Tzan Pioquinto Pérez

Bwen, ntots wetz oxe'l nq'uma' ti'j aj nkyoksla' tuq kye xjal oqtxi' a'e' aj qchman, qkyan, qbesin, tij xjale'.

Ntons kye xjal oqtxi', kyetz nkyoksla' ti'j te tx'o'tx' qa at tajawil. Kyekyi kyetz te tx'o'tx' tb'ay oqna'o'tz. Iktza' ntzani oxe'l nq'uma' ti'j kykostumbr kye xjal ti'j jun jay.

Oqtxi' kye xjal oj tb'antik jun jay kyitza', aj ja' oqtex kywit'b'a' te kyjay, tb'ay oqtel kyna'o' ky'i jun xjal ajq'ij aj nkanon ti'j, aj dech nxik kxima' qa at tajaw te munt. Oqtel kyna'o' tuky'i jun aj at tajwalii. Per yaji ntots otzajel kyiq'i jun xjal jun chman te na'ol te tx'o'tx' te chewsal tk'u'j te munt kyi. B'ix ntots tzul kyin te chman, oqtel kyna'o' aj ja' b'antel te jay.

Ntons kye xjal aj oqtxi', cha'oj tb'antik jun kyjay, tb'ay oxe'l kyq'uma'tz tuky'i jun chman tzan tqet na'o' te luwar. Ntons tzul te chman, owokel ten tetz qamb'eyon tuky'i tparlament tzan k'on cho'on te munt tzan k'on limon tzan k'on xte'gen present. Ntons te chman nqet tsi' tetz jun najsbil, qanq oqtel tkansa' jun kxhlan. Tchiky'el kxhlan oqtel tsi', b'ix oqtel stz'e'sa' pom b'ix estorak, b'ix jos oqtel tpa'o', oqtex tsi' tuj pom chewsbil te munt. Ntons kye xjal nkyechalaj qa ojetq na'et te munt.

Ntons te jay ob'antel tzan tpaj ma'tx na'et tk'u'j te munt.
Qatzun nlay na'et, nlay b'antik te qaq'un, kyekiye tuq kye xjal.

Bwen, ikx kykostumbr kye xjalji. Ntons kyetz, nkyoksla'kix qa at Dios. Per kyetz chuktky tzan kyna'on te Dios, nya'txix tumelil. Kyekiye kyetz qa a te chman at tajwalil tzan tqanin najsbil ky'i Dios.

Ntons oj taj te chman, ntions owaq'el te kyaq'un. Yatzun oj tqex kyaq'sa', qa cha'oj tqet kyk'ulu' jun kyjay qa jun jay loq', oj tqex jun tx'emuun tz'u'itz', tb'ay oqtel te pom.

Kyq'ab'x tajawil te jay otzyetel tpom b'ix kandel okyeqtel xtxaquo'. Ntons otwab'a'tz tib' tuky'i te txu'jel nim tyemp aber jateb' qya' oxe'l tin te aq'unj, qa oxe qya' qa kab'e' qya', per k'ontil tzan kyqet witan junch'in tzan tpaj at taq'un. Astilji presis tzan kywab'an kyib', qatzun nlay kywab'aj kyib' te aq'unj nlay b'antik. B'ix oqtel kykandel, oqtel sipa' te xhb'a'j.

Ntons, qa ma'tx jatz mankun te loq', qa ma'tx ky'ixwik te loq'. yaji oqtex kywit'b'a' te txe'. Ntons tzajel kyjoyo' jun wit'b'aljay. Ya te wit'b'aljay otqani'tz jun present. Qa k'ontil jun chimak' qa jun to'k, ntions tidi'chq, qa cha at te xhchiky'el. Ntons te wit'b'aljay oqtex ts'i' te kyik' aj ja' oqtex wit'let te loq'. Ntons owokex ts'i' tkuchiy te jun chimak' qa jun to'k qa junky alo'mjii. B'ix oxe'l ts'i' te kyik' tuj te jul kyaqil aj ja' oqtex wit'let te loq'. Ntons oxe'l stzoqpi', nweq'un te alo'mj. Ntons oxe'l stzoqpi', oxe'l txon kongan, b'ix oxe'l te'e' aber titza' okajel. Ntons qatzun te ak' qa to'kji oj txik xon ojetq tz'ox si' tkuchiy, b'ix ojetq qex xhchiky'el txe' te jay, b'ix qa ma tzaj xtxa' b'ix qa ma jaw oq' telponx nya'tx galan, te tajawil jay nlay tz'anq'in nim tyemp. B'ix qa ma xik pich'lik qetl twi', ax telponx nya'tx galan. Per kyetz kyeb'en tuq tidi' telponx. At qa ma xik qetl twi' te loxlan qa poxlik qatzun pak'lik ax nini at tidi'

telponx. Kyetz kyotzqi' tuq tidi' telponx b'ix ntos kyetz kykos-tumbr oqtxi' nkyoksla' ti'j tajaw te munt, aj tajaw te tx'o'tx' kyi.

Yatzun oj tjakon b'antik te loq', ax iksji te kostumbr junky'elky.

Ntos ob'ajel jun nim kostumbr. Per kyetz nkye'uk'ankix tuq xhb'a'j ti'j te kostumbr. Ntos tajaw te jay, titza'x ntk'ulu' cha'oq tqex wit'let, komo nqet ts'i' xhb'a'j jun litr qa kab'e' litrji. Komo nkye'uk'an xhb'a'j kye xjal kkyaqil oj tqexqet wit'let, ax ikscha'oq tjakon b'antik te loq' junky xhb'a'j tuky'i soky'j.

Iks tuq kyetz kykostumbrji, kyetz tzunkix tuq nkyexhb'a'jin. B'ix ntos te kostumbr te wit'b'aljay, tetz o'kix ojavel tlaq. Yaji owokex q'eb'a' jun tlitr tuj tbentanul tzan txu'jel te tajawjay. Ntos te wit'b'aljay owelatz tiq'i' tetz te litr tuky'i jun kaj stsiky' te txjanil tzan k'on pax te jay.

Ntos ax cha'oq tjakon b'antik te twi'ky, oj tok te tze', ax tuky'i xhb'a'j. Ntos kye xjal oqtxi', cha'oq tb'antik jun kyaq'un nkyeb'isun per jun b'is nim.

Kyekyi: «O'tal b'antel wetz njay per k'onti'l ntumin twi'ksiky' wuky'i'l. K'onti'l ntumin, k'onti'l walo'. Nya'tx cha jay'cq, otzajelkix jun ch'i qsi'ky' te txjanil qjay tzan tpaj iksjikix tkajlen si' tzan Dios. Yatzun oj tjakon b'antik twi', pyor. Otzajel qmarim, qob'ixayon. Qa nlay qob'ixan pwes ntos nya'tx galan. Presis te marim» kyitel te ichan te txu'jel.

Ya oj tjakon b'antik twi' te jay, nkyeb'ajponnoj kye xjal. Nya'tx k'onti'l wit te kostumbr, atkix te kostumbr. B'ix kye xjalji puro yaqb'il cha'oq kyponnoj, n'ok te yol nya'tx tumelil. Per alegr te yol n'el tuj kywi' tzan tpaj iks tuq kyetz kykostumbrji oj tjakon b'antik. Ntos nkyejax joyo' kye xjal paqol tuj twi' jay. Komo

wajxaq qa waqaq xjal okyejawex paqol tuj twi' te jay.

Ntons ya oj tjakon b'antik owokel iq'let te kyis ti'j te jay.

Yaji oqtel k'ulu' te mes. Ya kye kyaqil xjal aj ateb'ajqet twitz tx'o'tx', okye'okex uk'le' tuj jay ti'j mes. Yatzun kye aj ateb'ajax twi' jay, kyetz atejax twi' jay. Yatzun kye aj ateb'ajqet twitz tx'o'tx', aj k'onti'l nkyepaqon tuj twi', kyetz tuj jay nqet si' kyetz kyuk'a' xhb'a'j twi' mes. Yatzun kye aj nkyepaqon ntots kyetz oqtel ksi' te krus tuj twi' te jay mer nink'ajchaq. Ya oj tqet ksi' te krus, tb'ay owelax kyk'amo' te krus tuky'i kwet tuj jun txkyin te jay. Ya tuj junky txkyin te jay ax owelax ksi' te xhb'a'j. Ya cha'oj tjakon te xhb'a'j tuky'i kwet, ntots oqtel kymalo' nink'ajchaq ja' oqtel ksi' te krus.

Ntons okye'okelten sipal kyuk'a' xhb'a'j, b'ix qatzun cha waqaq kyb'et okyejawexten b'ix qa at jun litr kxol ya oj kyqetz k'onkyti'l na'ik kyitza' tzan tpaj ojetq cho'on kywi' byenech tzan te xhb'a'j. B'ix cha'oj kkyaqul twitz tx'o'tx', nxik si' masky.

Yaji kye'okelten wa'ilky. Ya oj tmankun kywa'an, ojetq kyeb'ajbolin byenech, atqet n'ok te q'oj.

Ntons kye xjal alegr ate'. Ax kye xuj alegr ate' tzan tpaj nkyewayun kxol kye ichan nkyekolon. Per ya kyetz jun ninq'ij oj tok nim kostumbr kyitza'.

Ntons kyekyi: «Pixon te Dios ma'tx b'antik qjay.»

Per k'onti'l nkyeb'isun qa ojetq tz'ok ktzoqpi' q'oj, b'ix k'onti'l nkyeb'isun qa ojetq qet kyb'uju' kyib' kye xjal, aj xjalx ma'tx tz'aq'unan kyuky'i lx. K'ontuqt'i'l kyeb'en b'ix k'onti'l kyetz nkyb'isu' qa te kostumbr nya'tx galan.

Yatzun oj tb'antik te jay, oj tox naja', presis junky'elky okyna'o'tzkix junky'elky te munt tuky'i jun chman. Yatzun te chman oqtel tawa' jun krus stzi' lamel. Ja' oqtelten qamb'eyon te

tajawjay oj txik tuj jun tb'ey, oqtel mejlet, okajel tpom. Te pom okajel ch'uqin txe' te krus ja' oj txik, a te kolol te jay qa tajaw te jayji. Tzulkix kyin junky chman awal te krus.

Bwen, ax at titza' nkyoksla' kye xjal qa ma tz'ok oq' jun pich' kyi'. «Nini at tidi' telponx» kyekyi.

«Ajna'l ch'inky qyab'tik. Oqonajel» kyekyi. «Qatzun jun qalo' qatzun jun qfamily onajelji» kyekyi tuq. «Ajna'l at ab'l ma'tx k'ulun. Ntons nya'tx cha gan.»

Kye xjal nkyoksla'kix qa ma qet txa'a' tuj twi' jun xjal tzan jun pich', qa dech ma ky'ik te pich' tuj twi' te xjal, ntons nini telponx tuj jun aq'b'i onajel te xjal, kyekyi tuq. Ntons ya teb'enky qa nlay jakon taq'b'i. Ax qa jun loxh ma jax wa'let tuj twi' te jay, ax nini telponx tuq okyeyab'tel kye xjal. Ax qa ma tz'ok oq' jun xwe'ch. nini telponx ch'inky tnaj jun qbesin qa jun qfamilyji.

Kyetz nkyoksla'kix qa at tajaw te munt, b'ix te pich' cha ntzaj lajo' tzan Dios swal tpakb'al qa ch'inky qnaj. B'ix te luwar at tajawil, kyekyi. «A te Juanon tajawil te luwar» kyekyi, «b'ix a tetz n'ul xob'sayon. A te Juanon ma'tx tz'ok makon te qetz. Ajna'l ma qoxik tin» kyekyi.

Pwes ajna'l tzunx junjun xjal aj mina' kyokslan tyo! Dios, tzunx nkyoksla' te Juanon. B'ix nkyoksla' ti'j jun tidi' cha'oj tul oq'eyon. b'ix nkyoksla' ti'j xwe'ch.

Bwen, tidi'chq nkyoksla' kye xjal. Per qatzun ma tz'ok jun yab'il kyi', kyetz k'onti'l nkyjoyo' jun remeyj. Qa ma qet yab'tik jun kyfamily tuky'i jun palenwib'j cha palenwib'j, cha palenwib'j, te aj okyk'ulu'tz kyetz ma kyexik tuky'i jun chman cha'ol jun prewunt. Qa k'onti'l tmin owokel ky'exj ti'j te prewunt. B'ix qa cha n'ex, cha n'ex, cha n'ex, ax puro chman. Ntons kyetz ma kyexik tuky'i jun

chman qanil te jun prewunt tidi' token.

Pwes otzajel te chman: «Etetz cha qanb'e' a'ix» okyitel te chman. «Oje kxb'aj'ilin tuky'i jun xjal. Ja ntzani b'an'ax nkyepon ti' ti'j ejay swal tpakb'al b'ix nkyepon xwe'ch» okyitel te chman.

Komo nkyoksla' kye xjal, kabal n'ok.

Okyekyitel kye chman: «B'an'ax oje tzulkix te ti', b'ix tidi'chq te witzik'j n'ok eti'j.»

«Aa, qetzä qwitzik' tidi'chq, nya'tx cha jun, ketant te witzik'j.»

«Aa, b'an'ax. ¿Je'ky, cha nkyinnik'on?» okyitel te chman.

Bwen, yaji pwes te chman oqtel taq'una', tzajel tjoyo' te remeyj.

Okyitel: «Olxqawa'tz mejor. B'ix joywaq kyaqtzaj. Oqtel jk'ulu' te krus. Per owokel esi' techal ti'j te krus, ti'j te tzaj oj tjaw epa'o', otzajel techal ti'j te txe'. A te txe' oxe'l qsi' tuj tx'o'tx'. B'ix twi' atxik jawnaq, otzajel esi' techal. K'onti'l tzan txik qsi' pich'lik.»

Ntons okyeqtex awa' junky'el, per te yab'il k'onti'l n'el laq'chet, axkixji. Te xjal nlay b'antik tzan te krus, b'ix nlay b'antik tzan tpaj oj txik awa'. B'ix tzan te palenwib'j, axkixji. Pyor qa paludismo kyyab'il b'ix qa ojetq jaw mal kyi'j, tzajel kyin jun chman, tzul q'anal te kyetz. Tzajel te chman okye'okex tsi' tuj chuj.

Ntons aj kyq'anb'il kye chman, aj aseyt kastor oxe'l ksi' qanq mey litr b'ix oxe'l ksi' tpurg. ¡Kebaser! lkxji cha mas nkyejaw ikyin, cha mas njaw mal kyi'j kye xjal tzan kye chman. K'onti'l nkyeb'antik.

Ntons iloji cha chman, cha chman tzan kye xjal oqtxi'. Per k'onti'l nkye'uk'an ni jun pastiy, ni k'onti'l e'ok toch'o', b'ix k'ontile' tuq kye q'anon q'analil kyetz. Puro chman nkyoksla' kye xjal.

Per ajna'lni kye xjal ma'tx jaw kky'expu' kyib'. B'ix k'onti'l

nkyoksla' te palenwib'j qa tk'ulb'en jun xjal nya'tx galan kyi'. Mejor nkyexik tuky'i jun q'anon otzqilal te remeyj. Qa at te tx'alenk'u'. mejor ma kyexik tuky'i jun q'anon. A te tume'lji. B'ix ajna'l kye xjal ajna'l k'onti'l nkye'ok qen tuky'i te mal kyi'. Oqtbi' kye xjal, puro tuq kywitz nmal b'ix ti'j kyoq, ti'j kyoq'ab', b'ix k'on nkyeb'et jawl tzan tpaj k'onti'l tuq te remeyj tzan kyok xhot'o' ni jun pastiy te vitamina nich'inwt.

Ajna'l k'onti'l nkyoksla' ti'j pich' ni te chman tzan tpaj jun q'ij owul tyol te Qtata Dios qxola Xkonoli'. Ntons wetz tzqan ch'i ntat, k'onti'l owok totzqila' tzan tqet q'anali' ni k'onti'l oxwa'q tuj jun hospital. Tetz onaj cha ale'x tzan tpaj jun yab'il, aj paludismo, b'ix ojaw mal ti'j, ti'j toq, kyaqil. Tetz aj tkamik, tuky'i puro kastor ky'i puro chuj. Tetz k'onti'l otokslaj tyol Qtata Dios tzan tpaj k'onti'l tuq ab'l nq'uman tyol Qtata Dios tuky'il. Te tzqan ntat ojaw q'ojlik tuky'i tzqan ch'i nb'iixh. B'ix tzqan ch'i nb'iixh, b'an tgankix tetz aj chman. Jun q'ij oxwa'q xhcha'o'tz ti'j tal tistil yab' tuq te tal.

«Aa, ma kyinx.» (Komo tetz yolin tuj kyyol a'e' aj Taqna'.)
«Lixh? Ma txi' Pioquinto nxq'unlab', ma txi' lipe' wi'. Ma kyinx ib'il ti'j ja' at lo' tidi' ncho'n titya'. Ti' lo' we nwitz'iky' n'ok b'a'n junxi'tel.»

«Aa pax'alo. Etetz nan, etetz at etumim. Wetz k'onti'l ntumin. Ajna'l innaj, instzaj nkamiky. Mejor ya k'onky.»

«Gan tejetya' n'oq'a ti'j tmin, kar petzun twi' kyk'u'jji aj pom. barat twi' kyk'u'j kye xjal» kyi te tzqan nb'iixh.

Inxik lapet jun'el. Ntons ya ma qoxika max tzani Tixmu'jil, at tuq jun b'i'xh chman tzi. Ya ma qoxika, oxika qanq tuj tlaju'j or te q'eqo'alo, oponna tzi, qale' qponna tjay te b'i'xh. Ya ma qoponna, tzqan ch'i nb'iixh oxik tq'uma' tmandalad tidi'. Ya ma tzaj te chman.

oqet tsi' tetz tmich b'ix xik tin tajjal ti'j tzqan ntat.

Yaji kyi te chman: «Lu' ma txi' tz'etz mortaj, ma txi' tz'etz kaxh, ma txi' tz'etz xhb'a'j, ma txi' tz'etz siky'j, tuj winqi' q'ij mankun Lixh, oknajel Lixh, eteku'x kab'lajuj entyer ti'j.»

Tzqan chi nb'iixh otzajb'aj. Ntons: «Q'omanx te Lixh ky'i chman.»

Komo te tzqan ntat Lixh tb'i, ntons kyi te b'iixh chman: «Q'umanx te Lixh inkyjatz tiq'i ja entyer, okb'antel. Qa nlay oknajel. Ma txi' tz'etz kaxh, ma txi' tz'etz mortaj ky'i xhb'a'j ky'i siky'j, kyaqil. Jalow q'omanx, inkyjatz tiq'i.»

Ya ma qo'ula, oxik jq'uma'na te tzqan ch'i ntat: «Ateqex kab'lajuj entyer awi'j tat» inkyi wetz.

«¿B'ix jateb'tzun iq'b'il te aj entyerji?» kyi te tzqan ntat.

Yaji inkyi wetz: «Qaq ketzal» kyi. «50 sentab junjun entyer.»

«Wetz k'ontil ntumin, k'ontil wetz ntumin» kyi te tzqan ntat. «Gan te aj ab'iixhni. Qa at stumin, intxik toye'. Wetz ma'tx stz'el ngan kyi'j chman» kyi tetz.

Ojetq tzaj tna'on tetz nya'tx b'an'ax te nini.

Kyi te tzqan ntat: «K'ontilkix ejatz tin kye entyer.»

Yaji, k'ontilkix ojatz tin. Oky'ik winqi' q'ij, axkix atqetji. Nb'etkix tuq, n'aq'unan tuq, per malkix tetz ti'j.

Yaji kyi te tzqan ntat: «Jani qa ma'tx kyinnaj tzan ja la'j b'iixhni.»

Yaji oky'ik te winqi' q'ij. B'ix oten qanq kab'e'ky aq'b'i qa oxe aq'b'ikyji.

Bwen, yaji otzyet tzan junky tyab'il, owok te kyik'oij ti'j. Yaji oqet xon tzan te yab'il. Ntons komo at tuq junky q'anon n'u'l nb'etje' txol jay, njoyon taq'un b'ix nxik tiq'i jun u'j iktza' tyol Qtata

Dios kyi. Kyi tuq iksjani: «Wetz evangélico a'in. Nkyinxnaq'tzan, b'ix qa n'etoksla', wetz b'a'n kyinq'anan. B'a'n kyink'ulun inyectar b'ix b'a'n kyin'iq'in prewunt. Qatzun egan noben, nqet nsi' noben te b'eljui q'ij.»

Ntons jun q'ij oky'ik jay, owok stoch'o' tzqan ntat. Yaji te nnan n'awan tuq kyenq' tajsik jay. Aj tpon tjaq' kjoj tuky'i te nnan b'ix wixna' Xhtil, nkye'awan tuq kyenq' kykab'il.

«Aa vos Antonia, por ganas estás sembrando frijol. Dentro de veinte días vas a morir. Ese Evaristo va a quedar, el no más está awisotiando. Per vos te vas a morir. Entre veinte días ya no sos nada. Precúrate hombre. Lo vamos hacer los sacrificios. Conseguí el dinero. Lo vamos a trabajar porque vas a morir. Ese Lixh va a quedar. Ese va a vivir. Per vos, por ganas estás sembrando frijol.»

Yaji tzaj ch'i nnan, como k'onin b'a'n yolin tetz kastiy: «Qaxten tat» kyi tetz. «Tilo' tidi' nb'incha' tuj kywitz xjal, ti'j nkyb'incha' xjal wi'j, tilo' tidi' wil. Qa ma kyinnaj, innaj. ¿Ja' tzajel wiq'i ntumin?»

«Bwen» kyi te aj xjal. «Muerate pwes.»

¡Kebaser! Nnan ajna'l itz'ojx ajna'l. Ntat b'an oqtxi' naj, lajui aq'b'ixi' tnajlen.

Ntons kye xjal ajna'l iksjji ma'tx kaj ksi' kymod tzan kyokslan ti'j te pich' ti', ti'j te xwe'ch, qa jun kan, qa jun pich', qa jun witzik'. Qa jun jay oj tjaw qitz'un tuj twi' kabayet, aj nini telponx ti'j tajawil tetz ch'inky tnaj, b'ix qa jun jay, qa ma tz'ok tq'aq'al tuj kywitzik', ntons ch'inky tnaj jun tajawil, ch'inky tok jun nim yab'il, jun nim kyaq ti'j. B'ix iloxji ma'tx kaj ksi' tzan kyokslan tidi'chq kykostumbr. Ax wetz, a tzi ma tz'el ch'in nniky' tzi k'onti'l nkyepon tuq kye

chman kyi'j kye xjal. Cha n'ok kytejk'u' tuj tq'ij te xjal, qa ch'inky tuq tnaj, per k'onti'l nponsan kyyol.

Ntons ntzani te jun tpakb'alil ti'j kykosturnbr kye xjal oqtxi', aj oqtxi' xjal aj nkyoksla' ti'j jun pich' b'ix ti'j tidi'chq.

A'ox ntzani.

Aj K'on Tuq N'el Kyniky' A'e' Qxjalil Te Tpak'balil Ti'j Jesukrist

Tzan Pioquinto Pérez

Ntons tzani jun tpakb'alil ti'j qijajil oqtxi' kyetz k'on tuq n'el kyniky' tidi' telponx te Tyol Qtata Dios.

Ntons qetz qijajil oqtxi' kyetz k'ontuqt'i'l kyotzqi' te aj yol Evangelio. Ntons kyekyi tuq: «Kyetz a'e' xjal aj pakb'on puro txkupe' tzan tpaj k'onti'l njaw a' kywi' b'ix k'on b'a'n kyena'on Dios tzan tpaj kyetz k'on kygan ktxaqon kandel ni tzan ktz'e'san pom» kyekyi tuq kyetz cha'oj kyokten q'umal tetz.

Ntons kyetz k'on tuq kyotzqi' te tyol Dios tzan tpaj kyetz cha puro kostumbr, tzan tpaj kyetz cha'oj kyna'on Dios, puro tuky'i kandel, pom, krus.

Ntons kyetz okye'okelten q'umal tetz: «Kye xjal aj pakb'on tuj witz okyexe'l cha'oj kynaj tzan tpaj k'on kygan awan kyk'wa'al tuky'i krus b'ix k'on kygan te ninq'ij b'ix k'on kygan te xhb'a'j ni te siku'j ni te kofrad b'ix k'on kygan kye sant» kyekyi tuq kyetz.

Ax tuq qetz oqtxi' k'on tuq qotzqi' tidi' telponx te Evangelio tzan tpaj k'on tuq n'el qniky' qa cha tzan qotzqilan Qtata Dios tzan tpaj k'ontuqt'i'l ab'l nq'uman te tumelil.

Ntons yaji, otzaj te jun erman katekist tetz n'el tuq tniky' ti'j Tu'jal Qtata Dios.

Ntons ti'j te qmod, ti'j te kostumbr nya'tx galan tuj twitz Dios, nya'tx ikxji tzan qotzqilan Dios. Ntons kyi tuq tetz: «Tzan qotzqilan Dios waq erman, nya'tx ajonx kandel ni pom ni tzan jkansan alo'mj te present te tx'o'tx'. Aj nini cha jun kostumbr kye xjal, per nya'tx b'an'ax, cha puro kostumbr. Te aj nini nlay qotkoloj» kyi tuq tetz. «Qatzun qgan tzan qok laq'chet ti'j Dios ntions intjaw qky'ixpu' qmod tzan tkaj quk'an xhb'a'j b'ix tzan tkaj qb'ixan tuj ninq'ij b'ix tzan qok galan kyuky'i'l qbesin.»

Per kye xjal k'onti'l okyokslaj luwew. Kyekyi tuq kyetz: «Aj nini nya'tx b'an'ax tzan te tijni. ¿Oje pe' yolin ky'i Dios? Aj nini cha k'onti'l taq'un aj ky'ajni.»

Max ajna'l, ma'tx kyokslaj kye qerman kyaqil tyol Qtata Dios. Pixon te qerman ke tetz owul slab'ul te ijaj kxol kye qbesin. Ajna'l intok wit'let jk'u'j ti'j Dios tzan qok mans tuj twitz Dios.

Ntons ikxji ma'tx ponaj te kyaqil kostumbr kye qxjalil. Ntons ikxji ma'tx qokslaj tidi' telponx te Evangelio tzan tuq qok laq'chet ti'j Dios.

Ntons tzani nmankun te tpakb'alil ti'j jkostumbr oqtxi'.